

Берченко Г. В.,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПРАВО НАРОДУ ВИЗНАЧАТИ І ЗМІНЮВАТИ КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД В АСПЕКТІ ЗДІЙСНЕННЯ УСТАНОВЧОЇ ВЛАДИ

Анотація. У статті з'ясовується зміст права визначати і змінювати конституційний лад. Уперше «конституційний лад» у вітчизняному праві офіційно закріплюється у 1990 році в Конституції УРСР. Водночас сам термін «лад» з різними конотаціями використовувався в конституційних актах і до цього. У Конституції (Основному Законі) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 р. маємо найбільшу палітру різного роду «ладів» – соціалістичного, радянського, державного громадського та ще й окремо – «суспільний устрій» (у назві розділу І). Конституція УСРР 1919 р., нагадаємо, говорила також про «комуністичний лад». Можна стверджувати про те, що термін «конституційний лад» почав активно використовуватися ще під час радянської перебудови, потрапивши навіть в офіційні конституційні документи, проте його доктринальна основа була майже відсутня. Із цим фактом пов'язана певна «правонаступність» конституційного ладу радянським прототипам у вигляді соціалістичного, державного, суспільного громадського ладів. Заідеологізованість відповідної термінології, її ангажованість марксистсько-ленінською доктриною не підлягає сумнівам. При цьому, не будучи повністю очищеною від радянського доктринального підходу, концепція конституційного ладу в контексті визначення і зміни конституційного ладу з'являється раптово на останніх етапах підготовки проекту і фіксується у ч. 3 ст. 5 Конституції. Через це виникає питання щодо співвідношення відповідного положення і розділу XIII самої Конституції України в частині застосування інструментів прямого народовладдя в разі прийняття нової і внесення змін до чинної Конституції. Таким чином, одразу в момент запровадження була закладена суттєва невизначеність у тлумаченні ч. 3 ст. 5. Одні вважали, що це положення передбачає виключно пряму демократію, інші вважали, що народ може діяти і через представників.

Ключові слова: конституція, установча влада, конституційний лад, референдум, народ.

Постановка проблеми. Термін «конституційний лад» у вітчизняному праві присутній досить давно. Тому варто прослідкувати генезу появи самого словосполучення «конституційний лад» у теорії і практиці українського конституційного права. Уперше цей термін офіційно закріплюється у 1990 році в Конституції УРСР. Водночас сам термін «лад» з різними конотаціями використовувався в конституційних актах і до цього.

До наукових досліджень, присвячених праву визначати і змінювати конституційний лад, варто віднести праці Ю.Г. Барабаша [1; 2; 3], А.В. Корнєєва [4], К.О. Павшук [5], І.Д. Сліденка [6, с. 11–29], В.М. Шаповала [4] та інших. Вважаємо доречним використати передусім історичний метод для того, щоб доповнити вже існуючі наукові напрацювання.

Метою статті є з'ясування змісту права визначати і змінювати конституційний лад. Завданнями статті є: з'ясувати історичні корені концепції конституційного ладу в Україні; з'ясувати обставини появи права визначати і змінювати конституційний лад в тексті української конституції; встановити проблеми, які виникають у тлумаченні ч. 3 ст. 5 Конституції України у зв'язку з реалізацією установчої влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. У п. 42 розділу III Конституції Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) говорилося про «лад і діяльність Всенародніх Зборів». У ст. 2 Розділу I Конституції УСРР 1919 р. йшлося про здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму й оформлення майбутнього комуністичного ладу. У Конституції Української соціалістичної радянської республіки 1929 р. у ст. 63 (п. «д») передбачалося в завданнях органів місцевої влади, серед іншого, забезпечувати в межах даної території революційну законність і охороняти державний лад та громадську безпеку.

Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січня 1937 року містила розділ I, який мав назву «Суспільний устрій». До відання Української Радянської Соціалістичної Республіки в особі її найвищих органів влади і органів державного управління належали охорона державного ладу і прав громадян (ст. 19, п. є). А от відповідно до ст. 43 Рада Народних Комісарів УРСР (п. г) вживає заходів із забезпечення громадського ладу, оборони інтересів держави і охорони прав громадян. Відповідно до статті 74 Ради депутатів трудящих (області, округи, району, міста, селища, станиці, села) забезпечують охорону державного ладу, сприяють зміцненню обороноздатності країни, забезпечують додержання законів та охорону прав громадян. Відповідно до статті 124 у відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу громадянам УРСР гарантується законом: а) свобода слова; б) свобода друку; в) свобода зборів і мітингів; г) свобода вуличних походів і демонстрацій. У статті 125 Комуністична партія (більшовиків) України визначалася як передовий загін трудящих в їхній боротьбі за зміцнення і розвиток соціалістичного ладу. Стаття 130 оперувала терміном «радянський лад», священною і недоторканою основою якого була суспільна, соціалістична власність.

Таким чином, у Конституції (Основному Законі) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 р. маємо найбільшу палітру різного роду «ладів» – соціалістичного, радянського, державного громадського та ще й окремо – «суспільний устрій» (у назві розділу І). Конституція УСРР 1919 р., нагадаємо, говорила також про «комуністичний лад».

У Конституції (Основному Законі) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 р. вже зустрічається термін «суспільний лад» (у назві розділу I «Основи суспільного ладу і політики Української РСР»), «соціалістичний лад» – у ст. 37 («Соціалістичний лад забезпечує розширення прав і свобод, безперервне поліпшення умов життя громадян у міру виконання програм соціально-економічного і культурного розвитку»), а також у ст. 48, де відтворювалося положення статті 124 Конституції 1937 р.

Уперше термін «конституційний лад» з'являється в СРСР завдяки закону від 14 березня 1990 р. «Про заснування поста Президента СРСР і внесення змін і доповнень в Конституцію (Основний Закон) СРСР», маючи характеристику «радянського конституційного ладу». Завдяки Закону УРСР № 404-12 від 24.10.90 р. термін «конституційний лад» також з'явився в ч. 2 ст. 7 Конституції УРСР: «Не допускається створення і діяльність партій, інших громадських організацій і рухів, що ставлять за мету зміну шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави, а також підриє її безпеки, розпалювання національної і релігійної ворожнечі». Як бачимо, тут уже постає конституційний лад «у чистому вигляді», без прикметника «радянський». 19 червня 1992 року Законом № 2480-ХІІ статтю 48 Конституції було змінено – «соціалістичний лад» просто замінено на конституційний, а зі ст. 37 речення, в якому згадувався соціалістичний лад, було просто виключене.

Цей історичний екскурс є необхідним із двох причин. По-перше, ми маємо усвідомлювати: як і в якій історичний момент доктрина конституційного ладу з'явилася у вітчизняному конституційному регулюванні. По-друге, закріплення самого терміна «лад» спочатку було пов'язано з характеристиками «комуністичний», «радянський», «соціалістичний» або навіть «радянський конституційний», ішлося також про державний, суспільний і громадський лад. Тому з появою концепції конституційного ладу ми маємо розуміти генезу появи відповідного поняття, його зв'язок з попередніми конструкціями, співвідношення цих термінів між собою.

На думку Ю.Г. Барабаша, радянське, компартійне минуле мало визначальний вплив на появу в нормативному інструментарії категорії «конституційний лад» [1, с. 8]. Як зазначає І.Д. Сліденко, структурування суспільних відносин за принципом виокремлення «конституційного ладу» – це трохи модернізований, з поправкою на демократичну конституцію, радянський доктринальний підхід, причому як до розуміння конституції, так і до породжених нею відносин. Вживання терміна «лад» з його ідеологічним забарвленням тільки посилює цей ефект [6, с. 21–22].

Варто проаналізувати, як категорія «конституційний лад» з'явилася вже в тексті чинної Конституції України. Причому нам цікава передусім поява ч. 3 ст. 5 Конституції, що закріпила формулу: «Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами». Проте, звичайно, ми не можемо не аналізувати термін «конституційний лад» поза значеннями, які йому надаються в інших статтях чинної Конституції, або які пропонували закріпити в конституційних проектах.

У Концепції нової Конституції України (схвалена Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 року) розділ I пропонувалося назвати «Засади конституційного ладу», метою

якого було закріпити найголовніші принципи організації суспільного і державного ладу України. Окремо передбачався також розділ V – «Державний лад».

У Конституційному договорі 1995 року вказувалося, що він укладений «з метою уникнення неузгодженостей між чинними нормами Конституції (Основного Закону) України і нормами Закону «Про державну владу і місцеве самоврядування в Україні» та введення цього Закону в систему правових актів, що визначають конституційний лад України».

У всіх проектах конституції йшлося про конституційний лад щодо права громадян на опір, яке в остаточному варіанті випало з конституційного тексту (Див.: [7]). Як зазначив М.Д. Сирота під час обговорення проекту, «мотиви були такі: неоднозначність трактовки формулювання цієї статті дійсно могла викликати певне соціальне напруження. Саме тому, щоб максимально збалансувати суспільство в майбутньому й не викликати зайвих соціальних напружень, 15 членів комісії проголосували за її виключення».

Про конституційний лад йшлося також у статтях 2, 65, 98, 103, 238, 257 проекту 1992 року, винесеного 1 липня на всенародне обговорення. Висувалися пропозиції закріпити норму, що обов'язком громадянина України є захист конституційного ладу [8, с. 255].

Ю.Г. Барабаш пов'язує відмову від попередньої назви розділу I і її заміну в остаточному тексті на «Загальні засади» тим, що внаслідок перегляду структури проекту до першого розділу, який за первинним задумом мав об'єднувати в собі фундаментальні положення (переважно норми-принципи), включили норми другого порядку, зокрема про подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та соціальний захист військовослужбовців [2, с. 70].

Врешті-решт, «конституційний лад» як окрема категорія була зафіксована лише в ч. 3 ст. 5, ч. 4 ст. 17, ч. 1 ст. 37 Конституції України. І якщо положення ч. 4 ст. 17 і ч. 1 ст. 37 корелюються з конституційними проектами, то нічого схожого на чинну редакцію ч. 3 ст. 5 протягом усього «проектного» періоду не пропонувалося. Тому поява відповідного положення фактично в останній момент була досить несподіваною.

З яким обґрунтуванням ч. 3 ст. 5 Конституції України була проголосована 21 червня 1996 року парламентом? М.Д. Сирота висловив думку, що «Комісія просить підтримати це формулювання, оскільки воно гарантує порядок у державі». Відповідне формулювання одразу було поставлене на голосування й отримало 367 голосів «за».

Авторство відповідного формулювання в чинній ч. 3 ст. 5 Конституції належало Голові Верховної Ради України О. Морозу. Як зазначають А.В. Корнєєв і В.М. Шаповал, ці положення частини третьої статті 5 чинної Конституції фактично не узгоджуються з положеннями розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», якими передбачаються повноваження ВР за спеціальною процедурою приймати закони про внесення змін до Конституції, крім змін до розділів I, III, XIII, тобто право парламенту змінювати конституційний лад. Само по собі доповнення О. Мороза було б коректним, якби йшлося про «основи конституційного ладу» [4, с. 100].

Досить показовою була пропозиція народного депутата І.С. Чижя. Він пропонував унести доповнення до статті 73.: «Я посилаюся на новелу в статті 5, яка з'явилася у процесі підготовки проекту до другого читання. <...> Це означає

пряму народну демократію, це означає Референдум <...> Стаття 73 з моїм доповненням звучала б так: «Виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про зміну території України, а також визначення і зміну конституційного ладу». Я процитував норму статті 5. Прошу закріпити її у статті 73, це якраз пряма демократія, зафіксована у статті 5». Заперечував проти цього М.Д. Сирота, а от О. Мороз, навпаки, підтримував. Проте ця пропозиція не набрала більшості голосів.

Народний депутат України О.М. Масенко ставив питання: «якщо ми приймемо Конституцію, чи можна буде потім змінити конституційний лад рішенням Народної Ради, чи ми повинні будемо виносити це на референдум?». М.Д. Сирота відповів так: «То однозначно – Народна Рада може приймати поправки до Конституції, оскільки народні депутати не узурпували місця в сесійному залі, а обрані законно».

Таким чином, одразу в момент запровадження була закладена суттєва невизначеність у тлумаченні ч. 3 ст. 5 Конституції. Одні вважали, що це положення передбачає виключно пряму демократію, інші вважали, що народ може діяти і через представників. Автор ідеї О. Мороз, судячи з його висловлювань, схилився саме до референдного розуміння ч. 3 ст. 5, а М.Д. Сирота – до «представницького».

На думку Ю.Г. Барабаша, пропозиція щодо включення ч. 3 ст. 5 чинної Конституції спричинила більше непорозуміння, ніж зиску, для гарантування визначених Конституцією демократичних цінностей [3, с. 42]. Фактично в цьому випадку законодавець задав тон юридичній науці (хоча б з огляду на те, що серйозні монографічні дослідження в цій сфері з'явилися уже після прийняття Конституції), однак зробив це вкрай невдало, оскільки, поставивши перед науковцями дуже важливе завдання з доктринальної розробки теорії конституційного ладу, встановив через норму ч. 3 ст. 5 жорсткі конституційні рамки для подальших наукових розробок. Ю.Г. Барабаш стверджує, що якщо і слід було говорити на рівні Конституції про належність Українському народу права на зміну конституційного ладу, то лише в частині зміни його основ, оскільки в протилежному разі вироблена теорія конституційного ладу абсолютно не збігається з механізмом зміни самої Конституції, визначеним у розділі XIII [3, с. 44–45].

На думку А.А. Стрижака, закріплений у статті 5 Конституції принцип установчої влади народу не знайшов свого належного продовження в положеннях Розділу XIII чинної Конституції України, оскільки істотним чином обмежив можливості народу України в реалізації його установчого ладу і надав ряд установчих повноважень Верховній Раді України, що концептуально є непослідовним [9, с. 47].

Проблематика визначення конституційного ладу виводить нас на питання ухвалення нової конституції, адже про це чинна Конституція нічого не говорить, урегульовуючи лише внесення до неї змін у своєму XIII розділі. У тексті Конституції відсутні процедурні положення щодо інституційної установчої влади, тобто не передбачений механізм реалізації права народу визначати конституційний лад, якщо під ним розуміти право приймати нову конституцію. Як зазначає Ю.Г. Барабаш, чи не єдиним конституційним приписом, який може стати підґрунтям легітиматії майбутнього Основного Закону, може стати положення ч. 3 ст. 5 чинної Конституції [3, с. 39].

Спочатку в рішенні від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000 (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціати-

вою) Конституційний Суд України (далі – КСУ) визначив, що «процес прийняття нової Конституції України (нової редакції) може бути започаткований лише після з'ясування волі Українського народу щодо необхідності прийняття нової Конституції України». У рішенні від 5 жовтня 2005 року КСУ визнав, що «положення частини третьої статті 5 Конституції України треба розуміти так, що народ <...> може реалізувати своє право визначати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України на всеукраїнському референдумі». Згодом КСУ визнав наявність у громадян на референдумі за народною ініціативою права встановлювати конституційний лад шляхом прийняття Конституції в порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України (Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 р. № 6-рп/2008). Там само сказано, що «формою здійснення установчої влади народом є всеукраїнський референдум...».

Проте в Конституції такий порядок не був визначений. Більше того, навіть законопроектів про відповідні зміни тексту Конституції України щодо встановлення такої процедури не подавалося. Разом із тим відповідна спроба була зроблена на рівні закону. Окремі положення Закону «Про всеукраїнський референдум» від 06.11.2012 р. № 5475-VI передбачали право ухвалювати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою нову конституцію. Так, у ч. 2 ст. 15 було сказано: «Шляхом всеукраїнського референдуму за народною ініціативою Український народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні може реалізувати своє виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України (установчу владу) в порядку, який визначений цим Законом». Як бачимо, легітиматія відповідної процедури в законі прямо виводилася з концепції установчої влади.

Як зазначала Венеційська комісія у п. 24. Висновку № 705/2012 від 17 червня 2013 року CDL-AD(2013)017, «можливість прийняття Конституції на референдумі, який проголошується за народної ініціативи, видається не передбачена чинною Конституцією України». Дозвіл на проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою щодо нової конституції або конституційних змін (як зазначено в законі про референдум, зокрема його статтях 15 і 16, дозволить обійти вимогу щодо голосування кваліфікованої більшості у Верховній Раді. Комісія впевнена, що це зашкодить конституційній стабільності й легітимності в Україні (п. 28).

Закон «Про всеукраїнський референдум» був визнаний неконституційним за рішенням КСУ від 26 квітня 2018 року № 4-рп/2018. Підставою для його неконституційності було визначено порушення процедури ухвалення самого закону. Під час обґрунтування рішення КСУ звернувся також і до норм матеріального права, проте всі ці положення стосувалися питань неконституційності норм щодо внесення змін до Конституції України. Прямої вказівки на неконституційність норми, що передбачала можливість ухвалення нової Конституції України на референдумі, текст рішення не містить.

Що стосується зміни конституційного ладу, то виникає питання щодо співвідношення ч. 3 ст. 5 із XIII розділом Конституції України. Як випливає з тексту Конституції, є чіткий порядок, а суб'єктом внесення змін є Верховна Рада України, і лише щодо I, III і XIII розділів у цій процедурі бере участь народ безпосередньо (через референдум). Як співвідноситься

цей порядок зі статтею 5 Конституції, яка відносить до народу не лише право визначати, а й змінювати конституційний лад (причому це право названо «виключним»)?)

Загаданий Закон «Про всеукраїнський референдум» наділяв народ правом на референдумі, без участі Верховної Ради України, вносити зміни до Конституції, проте це положення було визнане таким, що суперечить XIII розділу Конституції України. На думку КСУ, «будучи результатом здійснення установчої влади народу, Конституція України шляхом установлення порядку внесення змін до неї визначає процедурні межі для здійснення влади і самим народом» (п. 21 мотивувальної частини рішення від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018).

Вочевидь, що в цьому плані КСУ досить послідовний, адже можна навести також абз. 2 резолютивної частини рішення КСУ від 27.03.2000 року № 3-рп/2000 (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою). Конституційний Суд України зазначив, що «схвалені всеукраїнським референдумом за народною ініціативою питання, викладені в пунктах 2, 3, 4, 5 статті 2 Указу Президента України «Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою», є обов'язковими для розгляду і прийняття рішень у порядку, визначеному Конституцією України, зокрема її розділом XIII «Внесення змін до Конституції України», та законами України». Тобто фактично КСУ унеможливив пряму реалізацію установчої влади щодо внесення змін до Конституції України народом на референдумі, яка, на його думку, обов'язково має бути опосередкована Верховною Радою України шляхом внесення змін до Конституції України в порядку її розділу XIII. Отже, визнання референдуму як способу реалізації установчої влади в Україні є проблематичним, оскільки сама Конституція України не вважає необхідним його проведення при внесенні до неї змін (це обов'язково на остаточній стадії і лише щодо I, III і XIII розділу). Ч. 3 ст. 5 Конституції не може бути обґрунтуванням для внесення змін до Конституції безпосередньо на референдумі, поза конституційною процедурою.

Крім того, варто навести позицію Венеційської комісії у п. 16 висновку CDL-AD(2013)017 № 705/2012 від 17 червня 2013 року CDL-AD(2013)017: «Венеціанська Комісія вже зазначила у своїх попередніх висновках щодо проектів законів про референдум, що деякі з їх положень виходять за рамки конституційних норм, що може призвести до маніпуляцій з референдумом з політичних міркувань, зокрема щодо зміни Конституції в спосіб, не передбачений самою Конституцією України (CDL-Ad(2009)003, par 10)».

До того ж статті 15 і 16 не передбачали жодної ролі парламенту. На думку Венеціанської комісії, забезпечення легітимності конституційної реформи в Україні «може бути досягнуто тільки, якщо конституційні зміни будуть внесені після широкого, відкритого та вільного громадського обговорення за участі опозиції та громадянського суспільства і в суворій відповідності конституційним положенням про внесення змін на основі рішень Верховної Ради, прийнятих кваліфікованою більшістю» (Див. CDL-AD (2010)044, абзац 73).

До речі, ч. 3 ст. 5 дає підстави для розгляду ще однієї «референдної» проблеми. Йдеться про ситуацію, коли під час внесення змін можна спеціально обійти народне волевиявлення на референдумі, коли зміни хоч і формально вписуються в механізм внесення змін XIII розділу, проте сутнісно зачіпають «конституційний лад». Ми вже аналізували це питання в кон-

тексті внесення змін до Конституції у 2004 році, відновлення тексту 1996 року рішенням КСУ від 30 вересня 2010 року, а також відновлення реформи 2004 року у 2014 році парламентом (див.: [10]). Схожу проблематику можна також розглянути в контексті внесення змін у 2019 році при внесенні до преамбули Конституції та інших розділів (Закон України № 2680-VIII від 07.02.2019 р.). Зауважимо, що в даному разі розуміння конституційного ладу як матеріального концепту, що передбачає певну сукупність принципів, за якими його і слід визначати, доповнюючи таким чином формальні вимоги розділу XIII і «захищаючи» від їх неправомірної зміни поза референдумом, не було сформульовано офіційною доктриною КСУ. Та й у науці такий підхід не дістав поширення.

Ю.Г. Барабаш зауважує, що якщо дотримуватися формальної логіки КСУ, то виходить, що ч. 3 ст. 5 Конституції фактично відтворює зміст ч. 1 ст. 156 Основного Закону, якою передбачається обов'язковість проведення референдуму під час внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України. Проте в Конституції не може бути дублюючих норм, які не мають самостійного функціонального навантаження. На думку Ю.Г. Барабаша, формула про «неможливість у процесі реформування Конституції обмежити чи скасувати права» в системного тлумаченні з нормою ч. 3 ст. 5 Основного Закону означатиме недопустимість випадків виключення народу з механізму внесення змін до основних розділів навіть тоді, коли подібне реформування механізму конституційної ревізії пропонується на розсуд самого народу в порядку ст. 156 Конституції України [2, с. 78–79].

Висновки. Можна стверджувати про те, що термін «конституційний лад» почав активно використовуватися ще під час радянської перебудови, потрапивши навіть в офіційні конституційні документи, проте його доктринальна основа була майже відсутня. Із цим фактом пов'язана певна «правонаступність» конституційного ладу щодо радянських прототипів у вигляді соціалістичного, державного, суспільного і громадського ладів. Заідеологізованість відповідної термінології, її ангажованість марксистсько-ленінською доктриною не підлягає сумнівам. При цьому, маючи тягар радянських доктринальних підходів, концепція конституційного ладу в контексті визначення і зміни конституційного ладу з'являється раптово на останніх етапах підготовки проекту і фіксується в ч. 3 ст. 5 Конституції. Через це виникає питання щодо співвідношення відповідного положення і розділу XIII самої Конституції України в частині застосування інструментів прямого народовладдя в разі прийняття нової і внесення змін до чинної Конституції.

Література:

1. Барабаш Ю.Г. Двадцять років незалежного поступу: втрома від демократії чи утвердження нового конституційного проекту? *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 1. С. 5–13.
2. Барабаш Ю. Право на зміну конституційного ладу як складова правосуб'єктності Українського народу. *Право України*. 2019. № 10. С. 66–80.
3. Барабаш Ю.Г. Конституційна реформа та стабільність конституційного ладу: правовий аналіз системного взаємозв'язку *Правова система України: історія, стан та перспективи* : у 5 т. Харків : Право, 2008. Т. 2: Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення. С. 32–58.
4. Шаповал В.М., Корнєєв А.В. Історія Основного Закону (конституційний процес в Україні у 1990–1996 роках). Харків : Фоліо, 2011. 111 с.

5. Павшук К.О. Демократичні засади конституційного ладу України. Харків : Юрайт, 2016. 200 с.
6. Курс конституційного права України : учебник / под ред. М.А. Баймуратова, А.В. Баганова. Сумы : ИТД «Университетская книга», 2012. Том 2: Конституционный строй Украины. 800 с.
7. Берченко Г.В. Конституційне право на опір. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 151. С. 18–30.
8. Стенограма засідання № 49 Робочої підкомісії Конституційної комісії України від 23 лютого 1996 року *Конституція незалежної України*. У 3 кн. Київ : Укр. Правнична Фундація, 2010. Кн. 3. Ч. 11: Стенограми. С. 229–337.
9. Стрижак А.А. Установча влада: основні критерії легітимності внесення змін до Конституції України. Київ : Логос, 2013. 132 с.
10. Берченко Г.В. Відновлення дії тексту конституції в аспекті концепції установчої влади. *Форум права*. 2016. № 4. С. 25–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_4_7

Berchenko H. The right of the people to determine and change the constitutional order in terms of the exercise of constituent power

Summary. The article clarifies the content of the right to determine and change the constitutional order. For the first time, the “constitutional order” in domestic law was officially enshrined in 1990 in the Constitution of the USSR. At the same time, the very term “order” with various connotations has been used in constitutional acts before. In the Constitution (Basic Law) of the Ukrainian Soviet Socialist Republic of 1937 we have

the largest palette of different kinds of “systems” – socialist, Soviet, state public, and even separately – “social system” (in the title of Section I). The Constitution of the USSR of 1919, we recall, also spoke of a “communist system”. It can be argued that the term “constitutional order” began to be actively used during the Soviet perestroika, even in the official constitution documents, but its doctrinal basis was almost absent. Related to this fact is a certain “legal succession” of the constitutional order to Soviet prototypes in the form of socialist, state, and social order. The ideologisation of the relevant terminology, its commitment to Marxist-Leninist doctrine is beyond doubt. At the same time, not being completely cleansed of Soviet doctrinal approaches, the concept of the constitutional order in the context of defining and changing the constitutional order appears suddenly in the last stages of project preparation and is fixed in Part 3 of Art. 5 of the Constitution. This raises the question of the relationship between the relevant provision and Section XIII of the Constitution of Ukraine in terms of the application of instruments of direct democracy in the adoption of a new and amending the current Constitution. Thus, immediately, at the time of introduction, there was significant uncertainty in the interpretation of Part 3 of Art. 5. Some believed that this provision provided only direct democracy, others believed that the people could act through representatives.

Key words: constitution, constituent power, constitutional order, referendum, people.